

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЛАШКО ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 159.9:378 (043.5)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ДОВІРИ ДО ВИКЛАДАЧА
У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Столярчук Олеся Анатоліївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри психології особистості
та соціальних практик.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Радчук Галина Кіндратівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри психології розвитку та консультування;

кандидат психологічних наук, доцент
Зливков Валерій Лаврентійович,
Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної
академії педагогічних наук України, завідувач лабораторії
методології і теорії психології.

Захист відбудеться «23» квітня 2021 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.kubg.edu.ua та в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий «__» березня 2021 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна вища освіта ставить за мету підготовку не лише фахівця з високим рівнем компетентності, але й розвиненої особистості, здатної до прийняття складних рішень і творчої діяльності. В центрі освітнього процесу постає розвиток і виховання інтелігентної людини, яка здатна формувати власну освітню, а згодом і професійну траєкторію, співвідносячи її з національними і світовими здобутками та загальнолюдськими цінностями.

Сучасною тенденцією розвитку освіти є учбово-педагогічна співпраця, в якій знайшли своє відображення ідеї, сформульовані у працях теоретиків і практиків загальної і педагогічної психології: Ш. О. Амонашвілі, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Д. Б. Ельконіна, О. М. Леонтьєва, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ін. Очевидно, що партнерська взаємодія між студентами і викладачем базується на гуманній формі взаємовідносин, на повазі та терпимості до іншої точки зору, індивідуального досвіду, ціннісної системи тощо. Гуманістична міжособистісна взаємодія передбачає врахування ряду співвідношень психологічних аспектів, що виступають засобами її реалізації. Одним із них є, зокрема, й довіра як засіб реалізації партнерської, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Довіра – ознака екологічного освітнього простору, якому властива здатність не завдавати шкоди суб'єктам освітньої взаємодії на шляху їхнього професійного розвитку і зростання.

Вивченню проблеми довіри в освітній взаємодії присвячена низка робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: українські дослідники С. А. Ворожбит, Н. О. Єрмакова, В. Ю. Кравченко, М. В. Ткач та ін.; російські вчені І. Ф. Аметов, В. О. Дорофєєв, Р. Ю. Кондрашова, Т. Р. Симонова, Л. С. Скрябіна, Є. О. Тутова та ін.; американські науковці Д. Браун, К. Брюстер, Р. М. Мітчелл, Дж. Рейлсбек, Л. Ромеро, Д. А. Скіннер; канадська дослідниця Г. Бруней; німецькі автори Б. Поллак, М. Швеєр, Й. Шульте-Пелькум; турецькі вчені Я. Арслан, С. Полат та інші.

Відтак, хоча проблематика довіри розглядалась і висвітлена як у працях вітчизняних, так і зарубіжних психологів, але існують суттєві розбіжності дослідників стосовно сутності, функцій та структури довіри. Розповсюджена у вітчизняних технічних закладах вищої освіти традиція девальвації гуманітарних цінностей у поєднанні з відсутністю педагогічної підготовки більшості викладачів провокують суттєві бар'єри у налагодженні гармонійної освітньої взаємодії зі студентами, в тому числі й дефіцит довіри. В свою чергу низький рівень довіри студентів до викладача стає на заваді реалізації принципу академічної доброчесності в університеті. Водночас питання розвитку довіри, її детермінації у процесі фахової підготовки майбутніх інженерів недостатньо розроблене вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Об'єктивна необхідність комплексного теоретико-емпіричного вивчення проблеми довіри, її змістових характеристик, психологічних корелятивів і чинників, особливостей прояву довіри у технічному університеті у процесі підготовки майбутніх інженерів зумовила вибір теми дисертації **«Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри приладів і систем неруйнівного контролю Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – «Дослідження особливостей гуманізації вищої технічної освіти при підготовці фахівців з неруйнівного контролю» (державний реєстраційний номер 0115U005036). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради факультету соціології і права НТУУ «КПІ» (тепер – КПІ ім. Ігоря Сікорського, протокол № 5 від 11.02.2010 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 26.11.2019 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету в умовах фахового навчання.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми довіри в міжособистісній взаємодії.
2. Визначити й обґрунтувати структурно-динамічні характеристики довіри студентів до викладача в умовах фахового навчання.
3. Експериментально дослідити психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету.
4. Розробити програму розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету в умовах фахової підготовки та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – феномен довіри до викладача у студентів технічного університету.

Предмет дослідження – психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету в умовах фахової підготовки.

В основу дослідження покладено **гіпотезу**, згідно з якою спрямована екологізація освітнього середовища фахової підготовки майбутніх інженерів створює сприятливі умови для розвитку довіри студентів до викладача.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концептуальні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності (І. Д. Бех, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко); синергетичний підхід до становлення та розвитку особистості (Б. П. Білоусов, А. М. Жаботинський, О. М. Князева, С. П. Курдюмов, М. М. Моїсєєв, І. Р. Пригожин, Г. Хакен, М.-Л. А. Чепа); концептуальні положення особистісно орієнтованого підходу до розвитку особистості (М. І. Алексєєв, О. Г. Асмолов, І. Д. Бех, Г. О. Балл, С. У. Гончаренко, О. М. Пехота, В. О. Моляко, В. В. Рибалка, Т. М. Титаренко, І. С. Якиманська); наукові підходи до вивчення сутності, структури, функцій довіри (А. В. Антоненко, Є. П. Ільїн, А. Б. Купрейченко, В. С. Сафонов, Т. П. Скрипкіна); діяльнісно-смысловий підхід (Б. С. Братусь, Д. О. Леонтьєв, О. М. Леонтьєв), клієнт-центрований підхід у психотерапії (К. Роджерс), теорія особистісного змінювання та екофасилітаційний підхід до надання психолого-педагогічної допомоги (П. Лушин).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз науково-дослідницьких джерел, синтез, порівняння й узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень, систематизація наукових даних для визначення змісту поняття довіри, теоретичне моделювання для з'ясування чинників розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету; *емпіричні* – спостереження за особливостями прояву і розвитку довіри у студентів технічного університету, бесіда, контент-аналіз статутів закладів вищої освіти, експеримент – констатувальний, спрямований на вивчення детермінації розвитку довіри студентів до викладача, та формувальний, спрямований на розвиток довіри до викладача у студентів технічного університету; психодіагностичні методики для емпіричного вивчення особливостей процесу розвитку довіри до викладача у студентів; анкета для виявлення психологічних чинників розвитку довіри (авторська розробка); анкета для рефлексивного опитування студентів щодо розвитку довіри до викладачів (авторська розробка); *кількісної обробки даних* – методи статистичної обробки даних: визначення середніх значень і відсоткових співвідношень, дисперсійний аналіз (за F-критерієм Фішера) та кореляційний аналіз (визначення коефіцієнтів кореляції Спірмена), для обґрунтування особливостей розвитку довіри студентів до викладачів в умовах фахової підготовки у технічному університеті; факторний аналіз для виділення факторної структури розвитку довіри студентів до викладача; параметричні методи порівняння даних (за H-критерієм Краскала-Уолліса та T-критерієм Уїлкоксона) для виявлення відмінностей між експериментальними даними різних вибірок студентів та для перевірки ефективності формувального впливу; *інтерпретаційні* – якісний аналіз, встановлення структурних зв'язків, узагальнення даних для виявлення найбільш суттєвих чинників розвитку довіри студентів до викладача. Математична обробка даних здійснювалася за допомогою програмного пакету SPSS (версія 23.0).

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалось упродовж 2016-2020 років. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 218 студентів першого-четвертого курсів першого освітнього (бакалаврського) рівня та першого-другого курсів другого освітнього (магістерського) рівня Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національного авіаційного університету, Київського національного університету будівництва і архітектури та Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що: *уперше* виокремлено і деталізовано зовнішні та внутрішні чинники розвитку довіри студентів до викладача; розроблено структурно-процесуальну модель розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті, яка містить зовнішні та внутрішньоособистісні чинники, а також напрями розвитку довіри на підґрунті партнерської освітньої взаємодії; виявлено вікову динаміку розвитку довіри студентів до викладача, визначено факторну структуру розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету; *розширено і доповнено* смислові аспекти форм прояву, детермінант та способів розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті; передумови екологізації освітнього

середовища у технічному університеті; можливості екофасилітативного супроводу навчальної діяльності студентів та педагогічної діяльності викладачів технічного університету, спрямованого на розвиток довіри студентів до викладача; *набули подальшого розвитку* та узагальнення уявлення про значущість довіри студентів до викладача в умовах їхньої фахової підготовки.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та апробації психолого-педагогічної програми, впровадження якої сприяє формуванню екологічного освітнього середовища у закладі вищої освіти, гармонізує освітню взаємодію викладача і студентів, базовану на партнерстві та взаємному довірчому ставленні. Зміст теоретичних і практичних напрацювань дисертації може використовуватися у викладанні навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Педагогічна психологія», «Психологія вищої школи», «Соціальна психологія» студентам педагогічних і психологічних спеціальностей, а також викладачам – слухачам курсів підвищення кваліфікації.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (довідка № 14 від 17 червня 2020 р.), Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (довідка від 11 червня 2020 р.), Національного авіаційного університету (довідка № і10.02-173 від 05 червня 2020 р.), Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка від 17 червня 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації висвітлювалися й отримали схвалення на науково-практичних та науково-технічних конференціях: *міжнародних* – «Викладання психолого-педагогічних дисциплін в технічному університеті: методологія, досвід, перспективи» (Київ, 2009), «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти» (Київ, 2011), «Приборостроение – 2015» (Білорусь, 2015), «Engineering. Technology. Education. Security» (Болгарія, 2016), «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2016), «Неруйнівний контроль в контексті асоційованого членства України в Європейському Союзі» (Польща, 2017, 2018; Київ, 2019); *всєукраїнські* – «Детермінанти поведінки і діяльності людини: психологічний аспект» (Донецьк, 2010), «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти» (Київ, 2017, 2018), «Треті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2012).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 27 публікаціях (26 одноосібних), з яких 5 – у наукових фахових виданнях України в галузі психології, 1 – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави, 2 – у періодичних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (325 найменувань, з них 40 іноземною мовою), 9 додатків на 26 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 291 сторінку. Основний зміст викладено на 197 сторінках. Робота містить 40 таблиць і 23 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; вказано методи та експериментальну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення роботи; наведено відомості про апробацію й упровадження отриманих результатів; подано дані щодо структури та обсягу дисертації.

У першому розділі **«Теоретичний аналіз проблеми довіри у міжособистісній взаємодії»** викладено результати здійсненого теоретичного аналізу проблеми довіри, її специфіки та механізмів розвитку в сучасній психології; проаналізовано підходи до вивчення проблеми довіри у міжособистісній взаємодії, розкрито структуру та формально-динамічні характеристики довіри; висвітлено роль довіри в освітній взаємодії; обґрунтовано структурно-процесуальну модель розвитку довіри студента до викладача у технічному університеті.

У сучасних психологічних дослідженнях аналіз довіри базується на застосуванні щодо неї трьох взаємопов'язаних базових категорій: «особистість», «взаємодія», «спілкування». Проблема довіри розглядалася науковцями радянського періоду здебільшого у межах інших соціально-психологічних проблем. У контексті проблеми навіювання як методу соціально-психологічного впливу (В. М. Бехтерев, В. С. Кравков, В. М. Куліков та ін.) довіра розкривається через сугестивність як схильність до навіювання і залежності від іншої людини; довіра розглядається як необхідна умова фактичного авторитету (В. К. Калінічев, М. Ю. Кондратьєв, Ю. П. Стьопкін та ін.), як складова особистісно-значущого спілкування (В. М. Князєв, О. О. Кронік, Є. А. Хорошилова, М. Б. Шкопоров); в межах вивчення феномену дружби (Л. Я. Гозман, І. С. Кон, В. А. Лосенков, А. В. Мудрик, І. С. Полонський та ін.) довіру охарактеризовано як найважливіше правило дружніх відносин; у контексті міжособистісних відносин (А. У. Хараш) довіра характеризується як комунікативний стан особистості, при якому вона відмовляється від психологічного захисту і саморозкривається; в межах досліджень феноменів внутрішньогрупової взаємодії (Л. Е. Комарова) довіра представлена як базова ціннісна орієнтація груп високого рівня розвитку; значуща роль довіри та ситуаційних чинників її встановлення підкреслюється у дослідженнях поведінки людини у стресових ситуаціях (О. І. Донцов); відсутність довіри зазначено як один з найбільш важливих чинників при зростанні соціальної напруженості у суспільстві (О. О. Бодальов, А. Н. Сухов).

Довіра традиційно вивчалася зарубіжними науковцями в межах різних підходів. Так, довіра розглядається як феномен саморозкриття власного «Я» особистості (С. Джуард, П. Ласкоу); представниками інтеракціонізму (І. Алтман, А. Голднер, К. Гіффі, Дж. Хоманс, Т. Ямагіші та ін.), у змісті соціальної теорії обміну довіра розкривається через очікування у процесі спілкування та визначається як первинний фактор для довготривалої взаємодії; вивчення довіри представниками транзактного аналізу (Д. Барло, А. Барнланд, Дж. Меклін, Д. Сміт, М. Тойч та ін.) обмежується тлумаченням довіри як реакції на ситуацію взаємодії.

Спільною для дослідників довіри є підтримка ідеї щодо ролі довіри як фундаменту взаємодії, співпраці та кооперації; тенденція підкреслення значного

впливу довіри на розвиток особистості та її взаємовідносин з іншими людьми, а також багатовимірності її прояву й тісного взаємозв'язку з іншими феноменами взаємодії (К. О. Абульханова-Славська, І. В. Антоненко, Н. Ю. Волянчук, Р. Емерсон, А. Л. Журавльов, В. П. Зінченко, А. Б. Купрейченко, Г. В. Ложкін, К. К. Платонов, В. С. Сафонов, Т. П. Скрипкіна, Т. Ямагіші та ін.).

Теоретичний аналіз наукових джерел (І. В. Антоненко, Є. П. Ільїн, В. О. Дорофєєв, А. Б. Купрейченко, В. С. Сафонов, Т. П. Скрипкіна, С. Г. Табхарова), присвячених дослідженню довіри як відносно самостійного феномену, дає підстави визначити довіру як суб'єктний феномен, сутність якого полягає у специфічному ставленні до суб'єкта взаємодії, яке виявляється у переживанні його (суб'єкта) актуальної значущості та апріорної безпеки. Найбільш узагальненою характеристикою, спільною для багатьох наукових підходів у вивченні довіри, є її розуміння як психологічного ставлення (Г. Зіммель, В. П. Зінченко, Є. П. Ільїн, А. Б. Купрейченко, Б. Ф. Поршнєв, Т. П. Скрипкіна та ін.). Структурно-динамічні характеристики довіри впливають із контексту, в якому вона проявляється. Так, довіра як психологічне ставлення в контексті міжособистісної взаємодії об'єднує взаємопов'язані структурні компоненти, серед яких: суб'єкти довіри, предмет довіри, довірче ставлення та зворотне довірче ставлення. Встановлення і розвиток довіри відбуваються на підґрунті ситуації довіри, виникненню якої передують: невизначеність, вразливість, відсутність контролю та відкритість суб'єктів довіри. Однією з ключових характеристик довіри є динамічність, яка проявляється через її зростання у випадку, якщо довіра підкріплюється діями партнера, або ослаблення чи повну її втрату (Е. Еріксон, Є. П. Ільїн, А. Б. Купрейченко та ін.). Відповідно, розвиток довіри слід тлумачити як її незворотну, спрямовану, закономірну зміну – зростання або послаблення.

Специфіка освітньої взаємодії у закладі вищої освіти визначається окремими аспектами майбутньої професійної діяльності студентів, політикою університету, його традиціями, професійними й особистісними якостями викладачів і студентів та іншими детермінантами. У контексті особистісно-орієнтованого й інтегративного підходів з урахуванням активної суб'єктної позиції студента як творця індивідуальної освітньої траєкторії на шляху професійного розвитку, самозмінювання, самореалізації та самоактуалізації (В. Л. Зликов, П. В. Лушин, Г. К. Радчук, В. А. Семиченко, О. П. Сергєєнкова, С. О. Ставицька, О. А. Столярчук, Т. М. Титаренко) особливу роль відіграє партнерство між студентами і викладачем, яке неможливе без прояву взаємної довіри. Роль довіри в партнерській освітній взаємодії визначається через її характеристичні ознаки: взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємоставлення, взаємні дії, взаємовплив (Л. В. Байбородова, М. М. Обозов, М. І. Рожков).

Довіра в освітній взаємодії виконує регуляторну функцію, сприяючи зняттю напруги, пов'язаної із переживанням стресових навчальних ситуацій (М. А. Кузнецов, О. І. Кузнецов, К. І. Фоменко). Довіра виконує функцію психологічного розвантаження, зворотного зв'язку в процесі самопізнання у суб'єктів освітньої взаємодії, психологічного зближення і поглиблення взаємовідносин між ними (І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич).

З'ясовано, що емпіричні дослідження проблеми довіри в освітній взаємодії здебільшого присвячені вивченню довіри у системі «вчитель-учень» (І. Ф. Аметов, Є. І. Балакірова, К. Брюстер, В. О. Дорофєєв, Ю. С. Кузнєцова, Дж. Рейлсбек, Л. С. Скрябіна). Дослідники дійшли висновку, що довіра формує позитивну соціальну установку того, хто навчається, до закладу освіти; довіра виступає внутрішнім регулятором взаємодії між учасниками освітнього процесу, гармонізуючи її, на противагу зовнішнім формальним регуляторам, які призводять до «механістичних» відносин в середині педагогічної системи. Науковцями встановлено, що гармонійне співвідношення міри довіри до себе й до іншого у педагога та учня призводить до встановлення суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії у системі «учень-вчитель». У процесі вивчення проблеми довіри дослідники акцентують увагу на тому, що сутність довірчих взаємин в освітній взаємодії полягає у паритетних відносинах між її учасниками.

Аналіз емпіричних досліджень довіри у взаємодії студентів і викладачів (Я. Арслан, Д. Браун, С. А. Ворожбит, С. Полат, Д. А. Скіннер, Т. В. Ткач) дав можливість виділити окремі особливості прояву довіри в університеті. Науковцями встановлено, що довіра виступає чинником соціально-психологічної адаптації здобувачів вищої освіти: відсутність у студента почуття довіри на початкових етапах соціальної адаптації (від початку до середини першого року навчання) призводить до поглиблення кризових явищ. Дослідники стверджують, що до властивостей освітнього простору, який викликає довіру у студентів, належать такі описові характеристики: «цінний», «контрольований», «адаптований», «ініціативний», «комфортний», «творчий», «успішний» тощо. Вчені також вказують на наявність прямого кореляційного зв'язку між довірою і дослуханням студентів до викладачів: зростання довіри викладачів до студентів призводить до певної деформалізації відносин між суб'єктами освітньої взаємодії, до одночасного зростання серед студентів тенденції дослухатися до рекомендацій викладача й зниження протистояння викладачеві. Дослідники зазначають, що ключовими компонентами довіри в освітній взаємодії є доброзичливість, надійність, чесність, компетентність, відкритість. Довіра до освітнього середовища надає студентам можливість проявляти ініціативу у навчанні.

Прицільний аналіз психолого-педагогічних джерел (Н. В. Підбуцька, А. Г. Протасов, А. П. Федоркіна, В. Є. Хомічова) показав, що психологічні чинники розвитку довіри в освітній взаємодії мало досліджені, а питання розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті взагалі залишається відкритим для української науки. У нечисленних наукових роботах (О. М. Дубініна, М. О. Кононець), присвячених розгляду проблеми довіри у технічному університеті, автори висвітлюють окремі аспекти прояву довіри в ментальних репрезентаціях студентів технічного університету та у контексті фахової математичної підготовки майбутніх інженерів.

Проведений теоретичний аналіз наукових джерел, присвячених проблемі довіри, дав підстави для розроблення структурно-процесуальної моделі розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету (рис. 1).

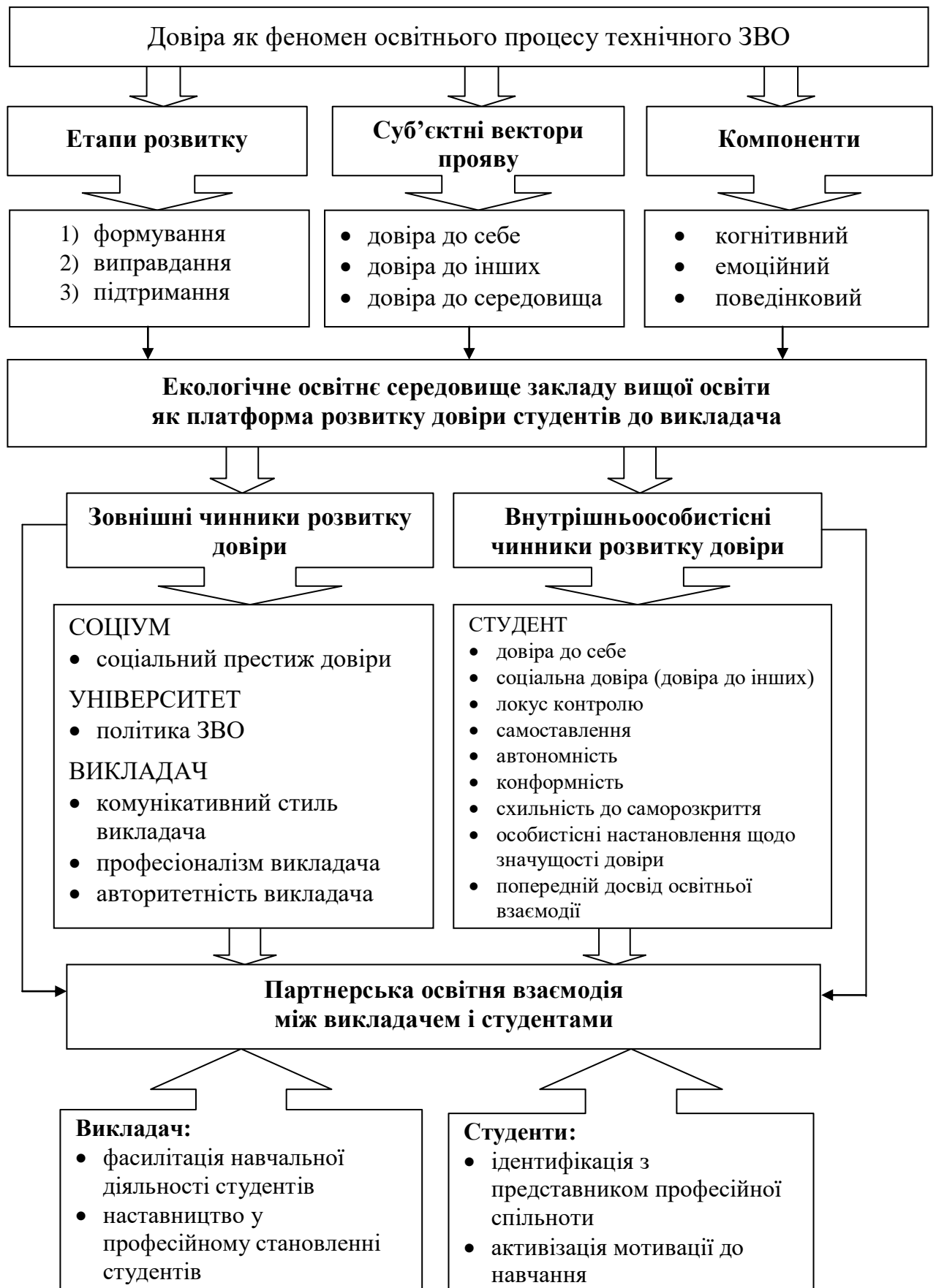

Рис. 1. Структурно-процесуальна модель розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних чинників розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету» описано процедуру дослідження, його етапи та методичний інструментарій. На основі емпіричного матеріалу проаналізовано психологічні чинники та визначено факторну структуру розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті.

На констатувальному етапі дослідження було задіяно студентів чотирьох технічних університетів України. Загальна кількість учасників дослідження склала 218 осіб: студентів 1 курсу (6,0 %), 2 курсу (34,4 %), 3 курсу (18,8 %) та 4 курсу (25,7 %) першого освітнього (бакалаврського) рівня; студентів 1 курсу (3,2 %) та 2 курсу (11,9 %) другого освітнього (магістерського) рівня. Для емпіричного вивчення зовнішніх чинників розвитку довіри було використано авторську анкету з метою виявлення психологічних чинників розвитку довіри студента до викладача у технічному університеті та контент-аналіз статутної документації університетів. Внутрішньоособистісні чинники розвитку довіри досліджувалися за допомогою комплексу діагностичних методик: «Рефлексивний опитувальник рівня довіри до себе» (Т. П. Скрипкіна), «Шкала міжособистісної (соціальної) довіри» (Interpersonal Trust Scale, ITS, Дж. Роттер, адаптована С. Г. Достоваловим), «Віра в людей» (М. Розенберг), шкала «Інтернальність загальна» опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК, Дж. Роттер, адаптований Є. Ф. Бажиним, Є. О. Голинкіною, А. М. Еткіндом), шкали «Самовпевненість» та «Самоцінність» методики дослідження самоставлення (С. Р. Пантєєв), блоки «Самоприйняття» та «Автономія» методики «Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф, адаптованої Т. Д. Шевеленковою і Т. П. Фесенко), шкала «Конформність внутрішня» методики «Діагностика конформізму – самостійності» (ІСП-4, В. П. Прядеїн), шкала «Автономність внутрішня» методики «Опитувальник рівня саморозкриття» (С. Джуард, у модифікації Н. В. Амяга).

У результаті проведеного контент-аналізу статутної документації університетів встановлено, що у технічних університетах України здебільшого декларуються гуманістичні цінності, як-от: збереження моральних, наукових, культурних, загальнолюдських цінностей, спирання на цінності гуманізму, гуманізації освіти, створення умов для розвитку і самореалізації суб'єктів освітнього процесу, орієнтованість на суб'єкт-суб'єктний підхід, партнерську взаємодію. Проте, відповідно до результатів інтерв'ю із студентами, декларовані цінності реалізуються в освітньому процесі лише частково. Про це свідчать і результати опитування студентів щодо комунікативних стилів, які переважають серед викладачів у технічному університеті: орієнтованість на партнерство зазначили 22,5 % респондентів.

За результатами опитування студентів з'ясовано, що значна частина респондентів оцінює довіру як важливу для суспільства (34,8 %), і разом з тим недооціненою (26,8 %). Встановлено, що найбільше значення для розвитку довіри студентів до викладача мають: ставлення викладача до студентів (22,7 % респондентів), атмосфера на заняттях (17,4 %), компетентність викладача (17,1 %); при цьому найменше значення для розвитку довіри мають рейтингові оцінки викладача (0,9 %). У результаті проведеного дослідження виділено ключові детермінанти авторитетності викладача серед студентів технічного університету:

знання дисципліни, поєднання теорії та прикладів під час занять, переконливість та аргументованість подачі матеріалу, об'єктивність оцінювання, володіння технологіями тощо. Найменш значущою детермінантою авторитетності викладача при цьому є його почуття гумору.

Дослідження настановлень респондентів щодо ролі довіри в освітній взаємодії дало підстави стверджувати, що ознаками довіри студентів до викладача у технічному університеті є: можливість звернутися за консультаціями (25,0 %), можливість звернутися з проханням (21,0 %), висловити іншу точку зору (21,9 %) та можливість поставити запитання (16,7 %).

За допомогою рефлексивного опитувальника рівня довіри до себе (Т. П. Скрипкіна) з'ясовано, що у студентів технічного університету переважає середній рівень довіри до себе; кількість носіїв рівнів «вище середнього» і «високий» при цьому становить лише 21,2 % і 12,0 % відповідно. Визначено певні відмінності між показниками ступеня довіри до себе у досліджуваних в залежності від їхнього віку ($p \leq 0,05$). Респондентам віку 17-19 років властиве зменшення ступеня довіри до себе, тоді як в середині навчання і на старших курсах (19-23 років) спостерігається нерівномірне зростання довіри до себе у досліджуваних студентів технічного університету. У результаті дослідження виявлено вікову диференціацію впливу довіри до викладача на психологічне самопочуття досліджуваних студентів під час занять та на врахування ними настанов і вимог викладача (рис. 2).

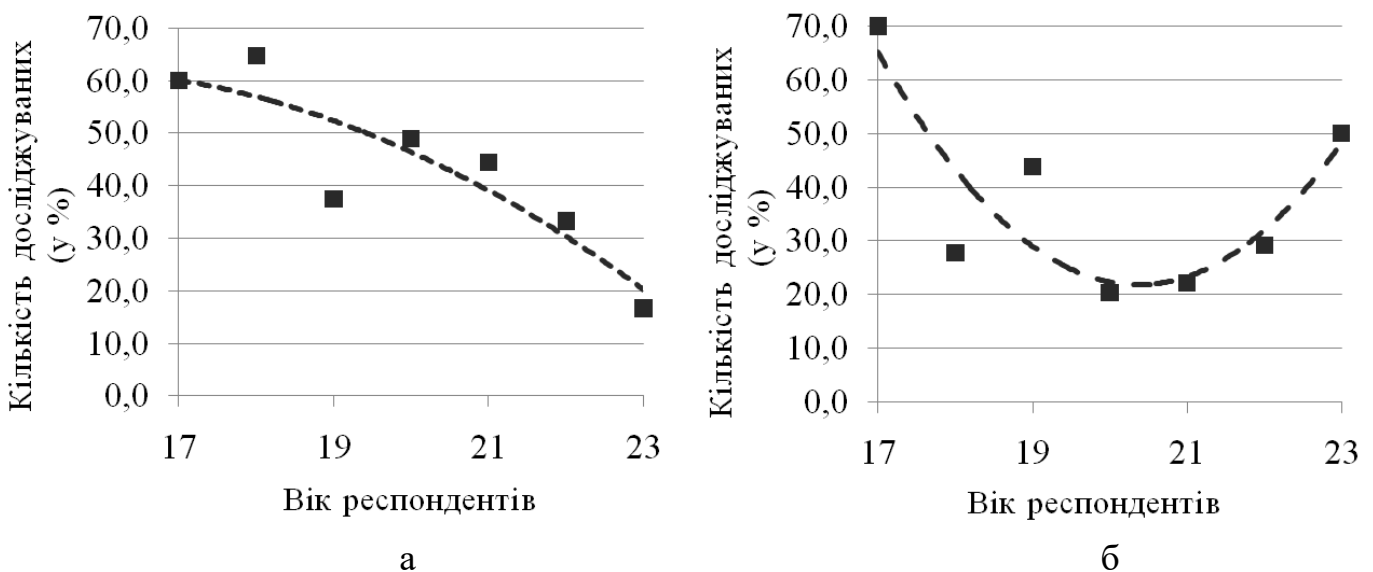

Рис. 2. Вікова диференціація впливу довіри до викладача на психологічне самопочуття респондентів на заняттях (а) та на врахування ними настанов і вимог викладача (б)

Результати дослідження виразників довіри свідчать, що кількість респондентів, яким притаманний високий рівень віри в людей становить лише 18,3 %, соціальної довіри – 15,8 %, психологічного благополуччя за шкалою позитивних відносин з іншими – 14,4 %.

У результаті діагностування показників рівня суб'єктивного контролю (РСК) у досліджуваних студентів визначено, що кількість представників екстернального типу суб'єктивного контролю серед опитуваних приблизно рівній кількості представників інтернального типу (32,4 % та 31,5 % відповідно). Виявлено диференціацію рівнів суб'єктивного контролю у респондентів з різних університетів, представників різних спеціальностей, а також різного віку. З'ясовано, що студентам на початку навчання властивий низький РСК, що відповідає екстернальному локусу суб'єктивному контролю; в середині навчання РСК респондентів дещо зростає, а на старших курсах знову знижується.

За методикою дослідження самоставлення С. Р. Пантилєєва серед досліджуваних студентів виявлено лише 19,4 % тих, що мають рівень «вище середнього» та 14,3 % – рівень «високий» за показником впевненості у собі; кількість студентів з рівнем «вище середнього» та «високий» за показником самоцінності дещо вища і становить 28,7 % та 13,0 % відповідно. Порівняльний аналіз показав, що у респондентів з Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Національного авіаційного університету показники самоцінності вищі за відповідні показники опитуваних з Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» та Київського національного університету будівництва і архітектури. Аналіз емпіричних даних засвідчив, що серед досліджуваних студентів технічних університетів розповсюдженими є середній рівень автономності (40,1 %) та ситуативний прояв конформності (82,5 %). Встановлено, що високий рівень схильності до саморозкриття притаманний 20,2 % респондентів. Цей показник відрізняється у досліджуваних різних університетів ($p \leq 0,05$).

На констатувальному етапі дослідження було з'ясовано, що більшість респондентів (56,1 %) вважають довіру важливою у майбутній професійній діяльності. При цьому результати оцінювання значущості довіри у навчанні показали розбіжність настановлень респондентів студентів: 43,3 % опитуваних вважають довіру запорукою успішного навчання у технічному університеті; 41,9 % визнають, що довіра лише іноді важлива у процесі навчання. Аналізуючи попередній досвід освітньої взаємодії, 37,4 % опитуваних зазначили, що у ній переважали довірчі відносини; 30,4 % вказали на прояв вибіркової довіри в освітній взаємодії; 26,6 % – на її нейтральний характер.

На основі одержаних емпіричних даних обґрунтовано оптимальний рівень довіри студентів до викладача, який характеризується перевагою довіри над недовірою і позначається рівнем «вище середнього». Такий рівень довіри до викладача створює сприятливе підґрунтя для реалізації освітньої взаємодії на рівні взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємних впливів, взаємних дій, не обмежуючи особистісної автономності студентів.

Завдяки кореляційному аналізу було виявлено психологічні кореляти між чинниками розвитку довіри, що дозволило уточнити зміст зовнішніх і внутрішньоособистісних психологічних чинників розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету. Встановлено, що чим більше студенти довіряють собі, тим вищий ступінь їхнього психологічного благополуччя в аспекті позитивних

відносин з іншими ($r_s = 0,427$; $p \leq 0,01$), і навпаки. Також виявлено прямий кореляційний зв'язок між схильністю респондентів до саморозкриття та їхнім психологічним благополуччям за шкалою позитивних відносин з іншими ($r_s = 0,254$; $p \leq 0,01$). З'ясовано, що досліджувані з високим рівнем інтернальності суб'єктивного контролю більше довіряють собі ($r_s = 0,291$; $p \leq 0,01$), менше довіряють іншим людям ($r_s = -0,148$; $p \leq 0,01$), мають високий рівень задоволеності відносинами з іншими ($r_s = 0,363$; $p \leq 0,01$) та високий ступінь самоприйняття ($r_s = 0,311$; $p \leq 0,01$).

На підставі проведеного кореляційного аналізу було встановлено кореляти між психологічними чинниками розвитку довіри, на основі яких, у результаті застосування факторного аналізу, виділено факторну структуру розвитку довіри студентів до викладача, яка включає у себе сім груп чинників розвитку довіри (сумарний відсоток сукупної поясненої дисперсії – 52,28 %):

- зміст Я-концепції студентів (самоприйняття, впевненість у собі, довіра до себе, позитивні відносини з іншими та інтернальність);

- комунікативні характеристики студентів (схильність до саморозкриття, настановлення щодо престижності довіри у суспільстві, автономність студентів, настановлення щодо неупередженості і партнерства як детермінант авторитетності викладача);

- професіоналізм діяльності викладача (вплив довіри до викладача на інтерес до вивчення навчальної дисципліни, на врахування студентами настанов і вимог викладача; майстерність подачі матеріалу; схильність піддаватися умовлянням студентів щодо отримання бажаної оцінки);

- критичність мислення студентів (настановлення студентів щодо соціального престижу довіри; їхня можливість висловити альтернативну точку зору; внутрішня конформність студентів);

- авторитетність викладача (доброзичливість викладача, прояв ним поваги до студентів, толерантності; фахова компетентність викладача; можливість звернутися до викладача за консультаціями; настановлення студентів щодо значущості довіри до викладача у їхньому професійному становленні);

- міжособистісні відносини студентів і викладача (настановлення студентів щодо ролі відносин з викладачем у їхньому професійному становленні; ставлення викладача до студентів; настановлення студентів щодо соціального престижу довіри; можливість поставити викладачу запитання);

- фасилітація викладачем навчальної діяльності студентів (вплив довіри до викладача на якість виконання студентами домашніх завдань; можливість звернутися до викладача з проханням; вплив довіри до викладача на психологічне самопочуття студентів під час занять, на сприймання та розуміння ними навчального матеріалу).

Застосування дисперсійного аналізу ANOVA за F-критерієм Фішера дозволило виділити найбільш впливові показники розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті, серед яких: самоприйняття; довіра до себе; впевненість у собі; схильність до саморозкриття; настановлення студентів щодо престижності довіри у суспільстві.

У результаті констатувального експерименту з'ясовано, що у досліджуваних студентів технічного університету домінує середній рівень впевненості у собі, довіри

до себе, віри в людей, автономності, задоволеності від відносин з іншими, схильності до саморозкриття, які є рушійними силами для розвитку довіри до викладача. Це свідчить про доцільність створення у технічному університеті такого освітнього середовища, яке буде сприятливим для розвитку у студентів самоприйняття, довіри до себе, впевненості у собі та схильності до саморозкриття з метою органічного розвитку у студентів довіри до викладача.

У третьому розділі **«Психолого-педагогічна програма розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету»** презентовано розроблену й апробовану психолого-педагогічну програму розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету; запропоновано форму й зміст програми підвищення психолого-педагогічної компетентності викладачів технічного університету в аспекті розвитку довіри в освітній взаємодії; описано особливості реалізації екологічної психолого-педагогічної фасилітації навчальної діяльності студентів технічного університету в умовах складності, нестабільності та динамічності, неоднозначності й невизначеності сучасного світу; проаналізовано ефективність реалізації програми фасилітації навчальної діяльності студентів; сформульовано рекомендації для викладачів щодо розвитку довіри до них у студентів технічного університету.

Основними психолого-педагогічними умовами розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету є: створення екологізованого освітнього середовища, сприятливого для саморегуляції та самозмінювання студентів, органічного зростання їхнього самоприйняття, довіри до себе, впевненості у собі, схильності до саморозкриття; доцільність способів точкової психолого-педагогічної допомоги студентам на шляху їхнього професійного розвитку відповідно до ситуативно-обумовлених запитів; допомога викладачам у процесі трансформацій педагогічних стереотипів в умовах, що швидко змінюються, відповідно до індивідуальних траєкторій професійної діяльності; покладання на процеси саморегуляції та самоорганізації особистості, групи; урахування принципів переходу від критичного до екологічного мислення. Реалізація цих умов можлива в результаті впровадження програми розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету, зміст якої методологічно базується на теорії особистісного змінювання й екологічній психологічній фасилітації П. Лушина.

Екофасилітативний супровід викладачів технічного університету був спрямований на відпрацювання і вирішення проблемних ситуацій, викликаних трансформаціями у системі вищої технічної освіти, та передбачав розуміння особистості як відкритої динамічної системи, що саморозвивається. У процесі реалізації програми було проведено серію психолого-педагогічних семінарів в екофасилітативному підході загальним обсягом 12 академічних годин, що складався з двох змістових блоків – інформаційного-мотиваційного і методичного. Алгоритм проведення семінарів описувався послідовністю етапів: ініціація групової взаємодії (формування проблемно-орієнтованої групи), групове вирішення проблемних питань, підведення підсумків з перевіркою екологічності прийнятих рішень; і застосуванням таких психотехнік, як прийоми активного слухання (І. Атватер, Г. М. Андрєєва, Ю. Б. Гіппентрейтер, Ю. М. Жуков, К. Роджерс, К. Е. Рудестам та ін.), перефрази

(Р. Бендлер, Дж. Гріндер), уточнення, змістові паузи, конгруентність (К. Роджерс) як прийом психологічної роботи тощо.

Реалізація змісту процесу фасилітації навчальної діяльності студентів здійснювалася у самому освітньому процесі і реалізовувалася у двох векторах – педагогічному і психологічному. Педагогічний вектор реалізації процесу фасилітації включав у себе методи й підходи до організації лекційних і практичних занять, проведення контрольних заходів та процесу оцінювання результатів навчання студентів. Серед ключових педагогічних аспектів реалізації процесу фасилітації постали: забезпечення прозорості плану організації навчання з курсу, узгодження із студентами «правил» взаємодії і системи оцінювання, відмова від контролю відвідування занять з боку викладача, гнучкість оцінювання, організація навчальних занять у форматі дискусій і проблемно-орієнтованих груп з вирішення навчальних завдань.

Психологічний вектор реалізації процесу фасилітації навчальної діяльності студентів охоплював вибір методів і засобів психолого-педагогічного супроводу. Підґрунтям для реалізації психологічного вектору постали передумови формування екологічного освітнього простору у технічному університеті, які передбачали розуміння того, що: особистість студента є відкритою динамічною системою, яка постійно саморозвивається і взаємодіє з ресурсами інших систем; студенти є суб'єктами навчальної діяльності, вони володіють всіма необхідними ресурсами для саморозвитку; встановлення робочого союзу – необхідна умова реалізації освітньої взаємодії; в межах освітньої взаємодії викладач і студенти утворюють єдину відкриту динамічну систему, вони об'єднані спільними завданнями, вирішення яких призводить до розвитку професійних компетентностей одне одного; цей процес для його учасників є перехідним і супроводжується значним ступенем невизначеності; суб'єкти освітньої взаємодії вільні коригувати і погоджувати один з одним свою позицію; негативні стани у взаємодії несуть в собі значний потенціал і є частиною загальної схеми змін за принципом «порядок через хаос»; довіра до себе як до частини системи є невід'ємною умовою екологічної взаємодії.

Зміст психологічного вектору програми реалізовувався з урахуванням принципів рівної взаємодії і партнерства, позитивного прийняття, переходом від критичного мислення до екологічного; покладанням на процеси саморегуляції, самоорганізації та самозмінювання; шляхом активізації суб'єктності та мотивації студентів до навчання, формування авторитету викладача як представника професійної спільноти, переходу до наставництва. Досягнення завдань реалізації психологічного вектору програми передбачало: дотримання викладачем принципів, визначених як передумови екологізації освітнього середовища; демонстрацію конгруентності і саморозкриття; створення під час занять атмосфери безпеки і ситуації рівної взаємодії; встановлення рапорту, авансування довірою; утворення проблемно-орієнтованої групи з вирішення завдань професійного саморозвитку студентів; розподіл відповідальності за постановку навчальних завдань, спонукання до особистісної автономності; спонукання до взаємного комунікативного обміну, заохочення до творчості й самовираження; безоцінкові судження стосовно особистості студента; фіксація прогресу кожного окремого учасника групи.

У формувальному експерименті взяли участь 12 викладачів і 54 студенти другого курсу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». У ході реалізації програми фасилітації навчальної діяльності студентів відбулися суттєві зміни в досліджуваних показниках учасників формувального експерименту, які оцінювалися статистично (за Т-критерієм Уїлкоксона), а також за результатами анкетування студентів та усних самозвітів учасників формувального експерименту.

У контрольній групі (кількість учасників – 26 осіб) відбулося зниження середніх рівнів впливових показників розвитку довіри, а саме: довіри до себе ($p = 0,044$), впевненості у собі ($p = 0,049$), схильності до саморозкриття ($p = 0,008$). Тоді як в експериментальній групі (кількість учасників – 28 осіб) виявлено зростання показників: довіри до себе ($p = 0,007$), самоприйняття ($p = 0,034$), схильності до саморозкриття ($p = 0,021$). Порівняння показників довіри до себе у студентів експериментальної й контрольної груп виявило, що на початку експерименту її рівень в обох групах був майже однаковий (40,39 у. о. та 39,93 у. о. відповідно). У результаті реалізації програми формувального впливу середній рівень довіри до себе зменшився у контрольній групі (до 36,75 у. о.) і зріс в експериментальній групі (до 44,75 у. о.). Аналіз показників самоприйняття у досліджуваних студентів на констатувальному і формувальному етапах свідчить про зменшення кількості досліджуваних з рівнем «вище середнього» у контрольній групі ($\Delta = -8$) та суттєве зростання кількості досліджуваних з цим рівнем у студентів експериментальної групи ($\Delta = +21$). Середній рівень впевненості у собі студентів експериментальної групи зріс на 1,32 бали у порівнянні з першим діагностичним зрізом, тоді як у студентів контрольної групи цей показник зменшився на 1,75 бали. Виявлено значні зміни у показниках схильності до саморозкриття респондентів у результаті реалізації формувального впливу: середнє значення показника в експериментальній групі зросло з 19,89 балів до 26,25 балів, у контрольній групі – знизилося з 19,57 балів до 12,68 балів.

За результатами рефлексивного опитування студентів експериментальної групи щодо розвитку довіри до викладачів протягом контрольованого періоду виявлено значне зростання довіри до двох викладачів із запропонованого списку, один з яких проводив навчальні заняття, спираючись на принципи екофасилітативного підходу. Результати усних самозвітів студентів засвідчили позитивну динаміку формування у студентів позитивного змісту Я-концепції та комунікативних настановлень, що продемонструвало здатність досліджуваних студентів до самозмінювання на шляху професійного становлення.

На підставі отриманих результатів проведеного теоретико-емпіричного дослідження уточнено зміст зовнішніх та внутрішньоособистісних чинників розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті; визначено функції довіри в освітній взаємодії у технічному університеті; розроблено психолого-педагогічні рекомендації для викладачів технічного університету щодо розвитку довіри у студентів.

ВИСНОВКИ

1. За результатами теоретичного аналізу довіри як психологічної категорії встановлено, що довіра є основою будь-якої взаємодії та проявляється у ставленні до іншого, до себе та до світу. Довіра тлумачиться як суб'єктний феномен, специфічне ставлення до суб'єкта взаємодії, яке виявляється у переживанні його актуальної значущості та апріорної безпечності. Встановлено, що довірче ставлення розвивається в умовах ситуації довіри, виникненню якої передують невизначеність, вразливість, відсутність контролю, відкритість суб'єктів взаємодії. Психологічне ставлення довіри характеризується такими структурними одиницями, як когнітивний компонент, що містить уявлення про себе, іншого та умови взаємодії, а також очікування від партнера; емоційний компонент, який включає емоційні оцінки себе, іншого та умов взаємодії; поведінковий компонент, що передбачає готовність до певних дій стосовно себе, іншого та умов взаємодії. Ці структурні компоненти знаходяться у стані динамічного взаємозв'язку і визначають три рівні довіри особистості іншим людям: високий, середній, низький. Психологічними чинниками довіри визначено сукупність значущих зовнішніх і внутрішніх рушійних сил, причин її становлення й розвитку.

2. Обґрунтовано, що довіра відіграє значущу роль в освітній взаємодії студентів і викладачів, суттєво визначаючи ефективність цієї взаємодії. Розроблена структурно-процесуальна модель розвитку довіри студентів до викладача у технічному університеті містить етапи розвитку, суб'єктні вектори та структурні компоненти довіри, а також зовнішні та внутрішньоособистісні її чинники. До зовнішніх чинників розвитку довіри віднесено її соціальний престиж, політику закладу вищої освіти, комунікативний стиль, професіоналізм і авторитетність викладача; група внутрішньоособистісних чинників об'єднала у собі довіру студентів до себе й до інших, локус суб'єктивного контролю, самоставлення, автономність, конформність, схильність до саморозкриття, особистісні настановлення щодо значущості довіри та попередній досвід освітньої взаємодії. Платформою для розвитку довіри студентів до викладача визначено освітнє середовище, в якому відбувається процес фахової підготовки майбутніх інженерів, а підґрунтям розвитку довіри постає партнерська взаємодія між студентами і викладачем. Результативний компонент моделі містить сприятливі наслідки довірчого ставлення викладачів і студентів.

3. Дослідження проявів довіри студентів технічного університету до викладача виявило суперечність між значущістю довірчого ставлення і середніми показниками довіри до викладача закладу вищої освіти та самого себе. Встановлено факторну структуру розвитку довіри студентів до викладача, яка включає такі структурні елементи, як зміст Я-концепцій студентів, комунікативні настановлення студентів, професіоналізм діяльності викладача, критичність студентів, авторитетність викладача, міжособистісні відносини студентів і викладача та фасилітація навчальної діяльності студентів. Встановлено, що оптимальний рівень довіри студентів до викладача характеризується перевагою довіри над недовірою. З'ясовано, що довіра студентів до викладача має значний вплив на інтерес до

вивчення дисципліни, на сприймання і розуміння навчального матеріалу та на психологічне самопочуття під час занять. Виявлено вікову динаміку прояву у студентів технічного університету довіри до себе, а також впливів довіри до викладача на психологічне самопочуття під час занять та на врахування ними настанов і вимог викладача.

4. Апробація розробленої програми формуального впливу засвідчила, що розвиток довірчого ставлення суб'єктів вищої освіти відбувається за двома провідними напрямками: підвищення психолого-педагогічної компетентності викладачів та супровід навчальної діяльності студентів. Доведено дієвість екофасилітативного супроводу переосмислення викладачами власних педагогічних стереотипів та оновлення індивідуальних стратегій педагогічної діяльності. Відстежено у студентів підвищення рівня довіри за рахунок зростання показників самоприйняття, довіри до себе, впевненості у собі, схильності до саморозкриття. Доведено дієвість механізму зовнішнього керування динамікою змісту Я-концепції та комунікативних настановлень студентів через екологізацію освітнього середовища, в якому відбувається фахова підготовка майбутніх інженерів, органічне формування у студентів настановлень щодо партнерства із викладачем, активізацію автономності й суб'єктності студентів, посилення фахово-орієнтованої мотивації до навчання, розвиток почуття відповідальності щодо перебігу та результатів професійного становлення.

Підтверджено поставлену гіпотезу, що спрямована екологізація освітнього середовища фахової підготовки майбутніх інженерів створює сприятливі умови для розвитку довіри студентів до викладача.

Визначено перспективні напрямки подальших досліджень, які полягають у вивченні психологічних чинників гармонізації довіри викладачів технічного університету до студентів, розробці практик психологічної допомоги та самодопомоги викладачам технічного закладу вищої освіти на шляху професійного зростання в аспекті розвитку довірчих відносин із студентами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лашко О. В. Програма розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. 2020. Вип. 18, Т. 2. С. 77–82.
2. Юрченко О. В. Взаємозв'язок інтернальності та міжособистісної довіри студентів технічного ВНЗ. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2012. № 2(35). С. 110–116.
3. Юрченко О. В. Взаємозв'язок рівня довіри та локусу контролю студентів технічного ВНЗ. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Психологічні науки». 2012. Вип. 103, Т. 2. С. 204–208.
4. Юрченко О. В. Особливості встановлення довіри між студентом і викладачем у технічному вищому навчальному закладі. *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 6 (19). С. 447–456.

5. Юрченко О. В. Роль і місце довіри у взаємодії між студентом і викладачем технічного університету. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Психологічні науки». 2010. Вип. 82, Т. II. С. 299–303.
6. Лашко Е. В. Принципы экологичности в образовательном процессе при подготовке специалистов технического университета. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest. 2017. Issue 133, V (58). P. 20–23.
7. Лашко О. В. Вікові особливості прояву довіри студента до викладача у технічному університеті. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. 2020. Вип. 13, Т. 2. С. 81–86.
8. Lashko O., Velychko O. Study OF Social Trust Among the Students of Higher Education Institutions. *International Scientific Journal «Science. Business. Society»*. Sofia, Bulgaria. 2016. Issue 4/2016. P. 41–42.
9. Лашко О. В. До питань трансформації системи вищої технічної освіти. Довіра у процесі формування екологічного освітнього простору. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне. 2017. Вип. 16 (59). С. 93–95.
10. Лашко Е. В. Исследование взаимосвязи саморегуляции и доверия в контексте процесса подготовки специалистов приборостроительной отрасли. *Приборостроение – 2015: материалы 8-й Междунар. научно-техн. конф. Том. 2*. Минск: БНТУ, 2015. С. 206–208.
11. Лашко О. В. Досвід застосування екопсихологічної фасилітації в організації навчальних занять для студентів технічної спеціальності. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми*: матер. Всеукр. конф. з міжнар. участю. Київ, 2018. С. 131–134.
12. Лашко О. В. Екопсихологічні технології в організації освітнього процесу у технічному ВНЗ. *Приладобудування: стан і перспективи*: зб. тез доповідей XVII Міжнар. наук.-практ. конф. Київ. 2018. С. 145–146.
13. Лашко О. В. Застосування сучасних методів психолого-педагогічного супроводу в організації навчальних занять для майбутніх інженерів з приладів і систем контролю та діагностики. *Неруйнівний контроль в контексті асоційованого членства України в Європейському Союзі*: матер. 2-ої наук.-техн. конф. з міжнар. участю. Люблін, Польща. 2018. С. 27–30.
14. Лашко О. В. Психолого-педагогічний супровід процесу формування екологічного освітнього простору при підготовці фахівців технічної галузі. *Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Київ. 2017. С. 71–72.
15. Лашко О. В. Функції довіри у взаємодії «студент-викладач» у технічному ВНЗ. *Перспективні напрямки української науки: збірник статей учасників XXII Всеукр. наук.-практ. конф. Т. 1 «Науки гуманітарного циклу»*. Запоріжжя. 2013. С. 28–29.

Окрім того, науковий доробок дисертантки відображено у 12 публікаціях апробаційного характеру загальним обсягом 1,45 авторських аркушів.

АНОТАЦІЇ

Лашко О. В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено розгляду психологічних чинників розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету. Здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження форм прояву довіри, її специфіки та механізмів розвитку. Виділено основні наукові підходи до вивчення окресленої проблеми. Набули подальшого розвитку та узагальнення погляди щодо значущості довіри студентів до викладача в умовах фахової підготовки. Виявлено зв'язки між чинниками розвитку довіри, виділено факторну структуру розвитку довіри до викладача у технічному університеті. Обґрунтовано особливості побудови та висвітлено результати апробації програми розвитку довіри студентів технічного університету до викладача в екофасилітативному підході. Визначено перспективи подальших наукових пошуків особливостей прояву і розвитку досліджуваного феномену.

Ключові слова: довіра, студент, викладач, освітня взаємодія, технічний університет, психологічні чинники, розвиток довіри, факторна структура розвитку довіри, екологізація, екофасилітація.

Lashko O. V. Psychological factors of a development of technical university students' trust to a teacher. – Qualification scientific work, retaining manuscript rights.

Dissertation for a Candidate's of Science in Psychology, speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research on the psychological factors of the development of technical university students' trust to a teacher. The complex theoretical and empirical research on the forms of trust expression, as well as trust specifics and its development mechanisms is accomplished. The basic scientific approaches to the research of the outlined problem are selected. Based on the results of the theoretical analysis of the scientific literature sources the definition of the trust as a subject phenomena, a specific attitude to the interaction subject expressed in its actual significance and a priori safety is given.

Further development and generalization are delivered for the consideration of the importance of students' trust to a teacher at their professional training conditions. The role of a trust in the educational interaction is defined using its characteristic features: mutual cognition, mutual understanding, mutual attitude, mutual actions, mutual influence.

A trust in the educational interaction performs the regulatory function: it helps to reduce the tension, related to the experiencing the stressful educational situations; a trust also performs the function of the psychological relieve, a feedback in the process of self-cognition of the educational interaction subjects, of bringing them closer psychologically and making their relationship deeper as well. A theoretical study of the literature sources

devoted the trust problem provided a foundation for the development of the structure-procedural model of the technical university student's trust to a teacher.

As a result of the ascertaining stage of the research, a contents of the external and intrapersonal factors of the development the technical university student's trust to a teacher have been refined. The application of the psychological diagnostic techniques allowed to analyze the student's trust development specifics, namely: self-trust, social trust, locus of the subjective control, self attitude, autonomy, conformity, inclination to self-disclosure.

Age specifics of the technical university students' trust are covered. The specifics of trust expression in different universities that took part in this research are revealed. The dependencies between trust development factors are discovered. The factor structure of the technical university student's trust to a teacher is developed which includes: the contents of the students' self-concept, their communicative attitudes, teacher's proficiency, students' criticality, teacher's authority, interpersonal relationship between teacher and students, facilitation of student's education activity.

Based on the empirical data the optimal level of the student's trust to a teacher is substantiated. This level of trust is characterized by the advantage of the trust over the mistrust, that could be described as the "above average" level. The most influential indicators of the development of student's trust to a teacher in the technical university are identified, including: self-acceptance, self-trust, self-confidence, inclination to self-disclosure, student's attitude to the social prestige of trust.

The specifics of the contents of the program for the development of technical university students' trust to a teacher in the eco-centered facilitation way are substantiated and the results of this program's approbation are covered. The contents of the program of teacher's psychological and pedagogical competence development in the fast-changing conditions are described. The contents of the pedagogical and psychological implementation directions of the program of student's educational activity facilitation are covered, and the results of this program's approbation with the students of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute are analyzed. The recommendations for the technical university teachers on how to increase the student's trust to them are developed.

The further research directions on the expression and development specifics of the phenomena being investigated are defined, namely: the investigation of the psychological factors of optimization of technical university teachers' trust to students; creation of psychological aid and self-aid practices for the teachers of the technical university on their way to their professional growth related to the development of trust relationship with students.

Keywords: trust, student, teacher, educational interaction, technical university, psychological factors, development of trust, factor structure of the trust development, ecologization, eco-centered facilitation.